

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

НАХЛІК Олеся Степанівна

УДК 821.162.1-3-03"19":82.091(477)

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРНО-АКСІОЛОГІЧНА РЕЦЕПЦІЯ
ПОЛЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХ СТ.

10.01.05 – порівняльне літературознавство

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
СЛИВИНСЬКИЙ Остап Тарасович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
доцент кафедри польської філології.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
РАДИШЕВСЬКИЙ Ростислав Петрович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
Інститут філології,
завідувач кафедри полоністики;

кандидат філологічних наук
ЖОРНОКУЙ Уляна Василівна,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України,
старший викладач кафедри романо-германських мов
і перекладу

Захист відбудеться «19» січня 2017 р. о 13⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.15 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14.

Із дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці імені М.О. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58.

Автореферат розіслано «15» грудня 2016 року.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

О. В. Наумовська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми та стан її наукової розробки. Після поразки національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. і до кінця 1980-х рецепція творів польських письменників в Україні позначена істотною деформацією суспільно-політичними доктринами. Жорсткий відбір до перекладу й друку не лише іноземної літератури, а й праць українських літературознавців про неї був невід’ємною частиною діяльності тоталітарної цензури. Ідеологічне спотворення спричинило викривлене сприйняття творчості таких знакових постатей польського літературного й культурного процесів ХХ ст., як Т. Боровський, Т. Конвіцький, а деяких, скажімо А. Бобковського, Г. Герлінга-Грудзінського, В. Гомбровича, Ч. Мілоша, цензура взагалі не допускала до друку ані на батьківщині, ані в країнах, що належали до так званого «східного блоку». Соціальні та політичні зрушення в радянському геополітичному просторі, які передували розпаду комуністичного режиму та здобуттю державної незалежності, дали поштовх до важливих змін в українській культурі. За роки державної незалежності з’явилась чимала кількість різнопланових літературознавчих досліджень полоністів та компаративістів, однак серед них переважають ґрунтовні, методологічно оновлені студії про польських класиків. Досить невелика кількість літературознавчих розвідок і поодинокі монографії, здебільшого, компаративного характеру, присвячені різним аспектам творчості Т. Конвіцького (Л. Зелінська), Ч. Мілоша (Л. Оляндер, Н. Поліщук, Я. Поліщук, Р. Радишевський, С. Яковенко), В. Гомбровича (А. Бондар, Н. Лобас, М. Медицька, Л. Тарнашинська, О. Харлап, С. Яковенко), Г. Герлінга-Грудзінського (Н. Колошук), А. Стасюка (Ю. Запорожченко). Натомість творчість А. Бобковського і Т. Боровського досі не стала об’єктом наукового вивчення в Україні. На сьогодні в українському літературознавстві відсутнє комплексне дослідження, присвячене осмисленню українського сприйняття не лише найновіших явищ польської літератури, а й творів, раніше ігнорованих унаслідок тривалого радянського цензурування перекладів і всього масиву літературно-критичних опрацювань сусідньої літератури. Крім монографії А. Савенця про українську рецепцію поетичної творчості В. Шимборської та дисертаційного дослідження О. Дирибало, де принагідно згадано про інтерпретацію творчості Ч. Мілоша та Т. Конвіцького в О. Забужко, дослідження рецепції названих польських письменників ХХ ст. в незалежній Україні відсутні. Наукове декодування зазначеної теми набуває подвійної **актуальності** як з огляду на потребу осмислення маловивченої специфіки входження знакових польських письменників ХХ ст. в український культурний простір, так і з огляду на важливість виявлення їхньої ролі у творенні новітньої української культури. Актуальності дисертаційній роботі додає й те, що в ній уперше зібрано й укладено бібліографію українських перекладів і текстів-реакцій на творчість обраних для аналізу польських авторів.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка в межах науково-дослідної теми «Польська мова та література в сучасній Україні: дослідження, проблеми, рецепція» (№ 01064005806).

Мета дослідження полягає у з’ясуванні перебігу та особливостей української рецепції прози знакових польських письменників ХХ ст. А. Бобковського,

Т. Боровського, Г. Герлінга-Грудзінського, В. Гомбровича, Т. Конвіцького, Ч. Мілоша та А. Стасюка, що мала вагомий вплив на творення українського антитоталітарного дискурсу, деконструкцію культурної парадигми та на українські дискусії про Центрально-Східну Європу й місце в ній України. Задля досягнення цієї мети в роботі визначено низку дослідницьких завдань:

- систематизувати матеріали, які стосуються перекладів (окремими публікаціями чи в періодичних виданнях) обраних для аналізу творів польських письменників ХХ ст., а також різножанрові тексти-реакції, що оприявнюють рецепцію прози вказаних авторів упродовж останніх двадцяти п'яти років;

- обґрунтувати теоретичні засади дослідження, виробити основні принципи методико-методологічного аналізу, використовуючи здобутки сучасного українського та зарубіжного літературознавства;

- висвітлити змістове наповнення українських текстів-реакцій на творчість польських письменників ХХ ст. відповідно до зроблених у них акцентів пере/осмислення минувшини та подолання постколоніального синдрому, який супроводжував розпад імперії, переоцінки попередніх і пошуку нових аксіологічних орієнтирів в українській культурі та зміни геокультурних ідентифікацій;

- крізь призму рецептивних оцінок прози польських літераторів ХХ ст. окреслити деякі тенденції в українській культурі останніх двох десятиліть.

Об'єктом дисертації є переклади українською мовою прози сучасних польських інтелектуалів та українські тексти-реакції, що належать до академічного літературознавства (розвідки у філологічних виданнях, монографічні дослідження), передмови та післямови до перекладів і масив літературної критики (відгуки, статті, есеї, публічні дискусії, відкриті лекції, круглі столи) про перекладну польську прозу ХХ ст. Задля повнішого висвітлення динаміки рецепції звертаємось до вивчення сприйняття окремих польських письменників у середовищі українських емігрантів, які групувались довкола паризького часопису «Культура» Є. Гедройця.

Предмет дослідження – особливості та провідні тенденції української рецепції творів польських письменників ХХ ст. з урахуванням впливу їхніх естетичних, морально-світоглядних настанов на ціннісні орієнтації та культурні стратегії українського суспільства.

Для української культури кінця ХХ – початку ХХІ ст. важливим стало щеплення від авторитарних стереотипів, формування потенціалу здатності до світоглядних, ідеологічних і політичних змін. Вирішальну роль у реформуванні національної свідомості та культури поляків другої половини ХХ ст., на думку чільних польських літературознавців (Я. Блонського, В. Болецького, В. Карпінського, Д. Павельця, К. Сталі, А. Ф'юта, Є. Яжембського) відіграли письменники, тексти яких в українському обігу досліджуємо в дисертації. Це передовсім художня проза (романи «Малий апокаліпсис» Т. Конвіцького та «Фердидурке» В. Гомбровича, табірні оповідання «У нас, в Аушвіці» Т. Боровського), а також документальна (нефікційна/небелетристична) література або література факту (nonfiction), різна за жанровими формами: есеїстика («Поневолений розум» та «Родина Європа» Ч. Мілоша, «Корабельний щоденник» («Моя Європа. Два есеї про найдивнішу частину світу» – спільний книжковий проект з Ю. Андруховичем), «Фадо» А. Стасюка, літературні

щоденники («Війна і спокій» А. Бобковського, «Щоденник» В. Гомбровича) та мемуари «Інший світ. Советські записки» Г. Герлінга-Грудзінського. Усі ці твори в українських перекладах з'явилися після 1991 р. і досі не знайшли належного висвітлення в українському науково-критичному дискурсі. При цьому, на переконання сучасних українських дослідників, зокрема Т. Бовсунівської, Н. Колошук, маргінальні в системі літератури жанри есею, щоденника, мемуарів сьогодні викликають особливий читацький і дослідницький інтерес та стали «воістину художнім одкровенням ХХ ст.». Правомірно говорити тут про невпинний рух жанру, який «покликається до життя за певних історичних умов». Саме его-тексти, як вказує Н. Колошук, доцільно розглядати «крізь призму антропологічної, герменевтичної, феноменологічної, рецептивної методологій тощо». Обраний ракурс аналізу дає змогу виявити специфіку входження прози вказаних літераторів в українську культуру на діахронному зрізі, а також визначити, як їхній інтелектуальний досвід трансформувався в українських інтерпретаціях.

Методи дослідження. Методологія дисертації ґрунтується на декількох стратегіях, які стосуються рецепції прози польських авторів ХХ ст. в Україні після 1991 р. Сукупно ці стратегії формують цілісну методологічну систему, яка дає змогу аналізувати обрану проблематику з максимальною повнотою. У дисертації застосовано порівняльно-історичний (контактно-генетичний) підхід, зокрема його методологічний апарат – контактологічний метод як у дослідженні сприймання інонаціональних (польських) літературних явищ в українському рецептивному полі (перекладна, критична, наукова, творча рецепція), так і у вивченні двосторонніх літературних взаємин (на прикладі творчих контактів сучасних польського та українського авторів «Моєї Європи»). Зіставно-типологічний підхід слугує для виявлення подібного в інтерпретації прози польських авторів ХХ ст. в Україні передусім крізь призму аксіологічного та геопоетичного акцентів українських текстів-реакцій на обрану для аналізу польську прозу. Принагідно простежуємо факти подібного/відмінного сприйняття зазначених авторів на батьківщині, в Україні та інших слов'янських і неслов'янських літературах. Ураховуючи взаємодію різних чинників літературного розвитку, співвідношення між твором і всіма текстами, що постали внаслідок його появи (художніми артефактами, критично-літературними коментарями, історико-літературними розвідками), продуктивним став інтертекстуальний підхід.

Для виявлення різноаспектних перегуків між українськими текстами-реакціями застосовуємо текстологічний та контекстуальний аналіз (беручи до уваги подібні й відмінні мистецькі та позамистецькі явища – історичні, культурні та політичні події в незалежній Україні та світі як тло, необхідне для цілісного розуміння української рецепції творів польської літератури ХХ ст.).

Теоретико-методологічна база дослідження. У роботі використано теоретичні праці українських (О. Білецький, Т. Бовсунівська, В. Будний, Р. Волков, М. Ільницький, Л. Коломієць, Н. Колошук, З. Лановик, Д. Наливайко, Р. Радишевський, С. Яковенко) і зарубіжних (І. Адельгейм, Б. Бакула, М. Бахтін, П. Вільчек, М. Гловінський, Е. Гофман, А. Діма, Д. Дюришин, Ю. Лотман, А. Усачева, Г. Шевчик) літературознавців, компаративістів і перекладознавців, праці з рецептивної естетики (Г. Вунберг, Б. Галіцька, Р. Гром'як, Г. Грабович, М. Зубрицька, В. Ізер, Р. Інгарден, А. Саве-

нець, І. Франко, К. Хмелевська, Г. Яусс), постколоніальних студій (Т. Гундорова, О. Гнатюк, І. Грудзінська-Гросс, О. Забужко, А. Матусяк, М. Рябчук, А. Ф'ют), геопоетики (В. Абашев, К. Вайт, О. Веретюк, Е. Рибіцька, В. Романишин).

Наукова новизна отриманих результатів. Уперше в літературознавстві комплексно осмислено українську рецепцію творчості польських письменників ХХ ст. Т. Боровського, А. Бобковського, В. Гомбровича, Г. Герлінга-Грудзінського, Ч. Мілоша, Т. Конвіцького і А. Стасюка. Здійснений поділ опрацьованого матеріалу за основними інтерпретаційними моделями дав змогу простежити сучасну (1990–2016) динаміку й визначити доміанти рецепції польської літератури ХХ ст. Дослідження вказаної проблематики вперше уможливило з'ясувати особливості трактування польських авторів ХХ ст. в українській культурі. Аналіз осмислення в Україні польської літератури ХХ ст. виявив актуальні для українського суспільства проблеми, дискусію над якими стимулювали перекладені польські твори.

Теоретичне і практичне значення роботи полягає у змозі використання її результатів у викладанні курсів історії польської та української літератур ХХ ст., перекладознавства, для укладання науково-бібліографічних покажчиків перекладів з польської літератури ХХ ст. і текстів-реакцій українських реципієнтів, для написання різнопланових досліджень. Фактичний матеріал, спостереження та висновки стануть основою і допоміжною моделлю для дальшого вивчення рецепції польської літератури в Україні.

Апробація результатів дослідження. Структуру й розділи роботи обговорено й рекомендовано до захисту на засіданні кафедри польської філології та кафедри теорії літератури і порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 10 від 22 березня 2016 р.). Концепцію та результати дисертації викладено в доповідях на XV, XVII, XVIII, XX Міжнародному славістичному колоквиумі (Львів, 2006, 2008, 2009, 2011), X Міжнародній науковій конференції молодих учених (Київ, 2009), Міжнародній інтердисциплінарній науковій конференції «Польсько-український бюлетень»: європейська традиція діалогу культур» (Київ – Ірпінь, 2010), II, III, IV Міжнародній конференції «Польська література у світі» (Катовіце, 2007, 2009, 2011), Міжнародному конгресі молодих філологів «Світ слов'ян у мовах і культурах Європи» (Щецін – Поберово, 2007), VII Міжнародній науковій конференції та фестивалі польської культури «Дні Адама Міцкевича в Криму» (Гурзуф, 2006), Міжнародній науковій конференції «Галицькі зустрічі» (Перемишль, 2009).

Публікації. За результатами наукового дослідження опубліковано 21 наукову працю, з-поміж них 11 статей у фахових виданнях України, 3 публікації в іноземних виданнях, що індексуються наукометричними базами даних, та 7 додаткових публікацій.

Структура. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (592 позиції). Загальний обсяг дисертації – 288 сторінок, із яких 201 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, розкрито стан його наукової розробки, сформульовано мету і завдання, визначено об'єкт, предмет і теоретико-методологічні підвалини, з'ясовано наукову новизну та практичне значення роботи,

зазначено її зв'язок з тематичними планами установи, в якій виконано дослідження, подано відомості про їх апробацію в доповідях на наукових конференціях і публікаціях у фахових виданнях.

У першому розділі **«СПЕЦИФІКА РЕЦЕПЦІЇ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ В ІНШОМУ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ»** висвітлено та узагальнено міркування українських і зарубіжних дослідників про особливості міжкультурної комунікації, зокрема щодо варіацій значення тексту-перекладу й отримання ним додаткових інтерпретаційних можливостей у культурі-приймачі, а також щодо чинників, які впливають на рецепцію літературного твору.

Подано визначення термінів, якими послуговуємося у дисертації. За робочу прийнято дефініцію М. Зубрицької: «рецепція – це текст-реакція, текст-відгук, текст-доповнення, які дають змогу говорити про сприйняття як про тісне переплетення процесів самоототожнювання, пізнання та оцінювання, які попри виразний індивідуальний вимір міцно вкорінені у певний історичний та загальний соціокультурний контекст». Рецепцію трактуємо як письмово зафіксовані факти освоєння літературного твору, відмежовуючи при цьому термін «перцепція» (за Р. Гром'яком). «Реципієнтом» вважаємо передовсім літературознавця або літературного критика, які інтерпретують та оцінюють твір, володіючи усталеним поняттєво-термінологічним інструментарієм. Для окреслення активного функціонування в українській культурі аналізованих творів, переосмислення їх у текстах українських реципієнтів запропоновано в роботі ввести у використання термін «рецептивний резонанс».

На основі літературознавчих спостережень українських та закордонних дослідників виокремлено типи рецепції, обрані для розгляду в межах визначеної проблематики. Рецепцію читача-перекладача або читача-літературознавця, які перетворюють власні інтерпретації твору на текстовий матеріал, окреслено як аналітично-творчу (літературна критика) та аналітичну (академічне літературознавство) – за класифікацією Г. Вунберга, або ж опосередковану (вторинну) – за Р. Гром'яком. В окремий тип виділено переклади. Докладно висвітлено появу та функціонування терміна «геопоетика», проаналізовано запропонований у працях польської дослідниці геопоетики Е. Рибіцької поняттєвий апарат (пам'ять, простір, час).

У другому розділі **«ПОЛЬСЬКА ПОСТТОТАЛІТАРНА ІСТОРІОСОФІЯ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ»** весь масив опублікованих в українських перекладах текстів польських авторів поділено на кілька груп з огляду на порушені в них проблеми та вектори українських інтерпретацій. Перші антитоталітарні акценти з'явилися у журналі іноземної літератури «Всесвіт» в тезах Ч. Мілоша про тотальний вплив комуністичної ідеології на людину, сформульованих в есеях «Мій досвід марксизму» (1993) і «Сон розуму» (1996) та в аналізі комунізму як культуротворчої сили, гравітаційного поля для багатьох європейських інтелектуалів в есеї Л. Колаковського «Комунізм як культурна формація» (1993). Попри актуальність висловлених у них міркувань, українська перцепція опублікованих перекладів не призвела до ширшої суспільної дискусії. Від кінця 90-х рр. одним з ключових у рецептивному дискурсі української культури-приймача стало освоєння, завдяки перекладам, полеміки польських діячів навколо ідеології польського націоналізму та історичної пам'яті. Часопис «Критика» надрукував 2001 р. статтю польського літературознавця

Я. Блонського «Бідні поляки дивляться на гетто», написану ще у 80-х рр. як реакція на вірші Ч. Мілоша «Бідний християнин дивиться на гетто» і «Campo di Fioği». Опубліковані переклади текстів польських опозиційних діячів З. Герберта (журнал «Ї»: 1997, 2002, 2015; антологія «12 польських есеїв», 2001, тритомне видання прози, 2008), Я. Куроня («Єгупець», 2003), А. Міхніка («Сучасність», 1992) спонукали українських інтелектуалів до роздумів над українським та польським дисидентськими рухами та їхньою роллю в державницьких і націєтворчих процесах у ХХ–ХХІ ст. (Є. Ангел, Б. Осадчук, О. Коцарев, В. Пономарьов, Ю. Прохасько, Д. Шевчук, І. Чорновол), над питаннями колективної (у значенні – національної) відповідальності й конечності визнання помилок та провин у відносинах двох народів як першого кроку до українсько-польського примирення (Б. Осадчук, А. Павлишин). Проблема колабораціонізму польських інтелектуалів з комуністичним режимом, реакція на це польської громадськості (інвективи, замовчування, виправдання) і пов'язані з цим виклики польській культурі кінця 1980-х – початку 1990-х рр. докладно обговорені у численних перекладах текстів польських істориків, культурологів, літературознавців, соціологів (Б. Бакули, Б. Бердиховської, П. Слівінського, Є. Шацького) на шпальтах «Критики» й «Сучасності», у розділі «Порахунок з комунізмом» книжки «12 польських есеїв» (А. Ват, А. Вернер), а також у записаних, прокоментованих та опублікованих («Дух і Літера», 2002, окремою книжкою «Бунт покоління», 2004) розмовах польських дослідниць Б. Бердиховської та О. Гнатюк з українськими дисидентами Є. Сверстюком, І. Дзюбою, М. Коцюбинською, М. Горинем, а також М. Рябчуком.

У підрозділі 2.1. *«Малий апокаліпсис» Тадеуша Конвіцького в контексті українського постімперського дискурсу»* встановлено, що вихід друком перекладу названого роману («Всесвіт», 1991), попри актуальність тематики на початку 90-х рр., залишився поза увагою українських критиків. Однак, за твердженням дослідників (О. Гнатюк, О. Забужко, Л. Зелінської, О. Сливинського, В. Чайковської), саме під впливом перекладацької роботи над українською версією «Малого апокаліпсису» Ю. Андрухович написав «Московіаду». Українська рецепція польського роману оприявлена в есеї О. Забужко та кількох літературознавчих розвідках з компаративним підходом, у яких «Малий апокаліпсис» трактовано як прототекст, що став безпосереднім стимулом до появи знакового для української культури твору, а дослідницька увага прикута до виявлення особливостей та подібностей у текстах польського й українського письменників на художньому та ідейному рівнях (Л. Зелінська, В. Чайковська). Н. Колошук провела паралелі між антиутопічною моделлю реальності в романі Т. Конвіцького й українською мемуаристикою шістдесятників. Зважаючи на відсутність українських розвідок про «Малий апокаліпсис», у дисертації принагідно розкрито різні його оцінки в польському літературознавстві. Задля всебічного висвітлення української рецепції «Малого апокаліпсису» проаналізовано розмови з польським письменником – М. Рябчука («Всесвіт», 1991) і Н. Сняданко («Дзеркало тижня», 2003).

У підрозділі 2.2. *«Поневолений розум» Чеслава Мілоша: українські інтерпретації поведінкових стратегій інтелектуалів у тоталітарному суспільстві»* порушено важливу для сучасної української гуманітаристики проблему оцінки інтелектуального життя в тоталітарних системах. Окрім «Поневоленого розуму»

простежено також рецепцію статті Ч. Мілоша «Ні», у якій уперше проаналізовано життя письменників у комуністичній Польщі – матеріально привілейованих, але духово й розумово поневолених жорсткими політичними доктринами і приречених на постійні компроміси.

На основі листування 50–80-х рр. прослідковано прочитання «Поневоленого розуму» серед українських емігрантів, які активно співпрацювали з «Культурою» Є. Гедройця. Діапазон оцінок твору – від захоплення, переконання в потребі якнайшвидшого перекладу (Б. Осадчук, Ю. Шерех) до критичних зауваг і різкого несприйняття (Ю. Лавріненко, Б. Ливицький). Прикметно, що власне Г. Герлінг-Грудзінський став автором перекладу польською мовою та коментарів до єдиного широкого письмово зафіксованого факту полеміки українських емігрантів з тезами «Поневоленого розуму» – есею «Література межової ситуації» («Kultura», Париж, 1959) Ю. Лавріненка, укладача антології «Розстріляне відродження», роль якої для України Є. Гедройць порівнював з роллю «Поневоленого розуму» для Західної Європи в 1950-х рр. Ю. Лавріненко поставив під сумнів Мілошеві твердження про всеохопне поневолення інтелектуалів «новою вірою», що змушувало їх займатись «кетманом», дорікнув польському письменникові, що він обійшов увагою народження «нового типу людини», здатної чинити свідомий опір комуністичній системі.

В еміграційній «Сучасності» 1985 р. опубліковано спершу переклад розділу з примітками перекладача Б. Струмінського, передмовою С. Бараньчака, переднім словом Ч. Мілоша до французького перекладу твору та зверненням до польського читача, а 1986 р. – весь текст «Поневоленого розуму». 1991 р. переклад перевидано у «Всесвіті» разом з передмовою С. Бараньчака, розвідкою А. Валіцького та коментарем до твору тодішнього головного редактора журналу М. Рябчука. Проте «Поневолений розум» функціонував в українській культурі пасивно – лише як доступний для читання переклад. Поза виданими в тому-таки журналі есеєм О. Забужко (1993), його передруком у її книжці «Хроніка від Фортінбраса. Вибрана есеїстика» (1999) та спогадами В. Коротича про зустріч з Ч. Мілошем у Мексиці (1991) до початку XXI ст. не виявлено жодного публічного відгуку як безпосередньо на «Поневолений розум», так і на решту прозової творчості польського автора. 2008 р. у «Критиці» О. Коцарев надрукував статтю під назвою «Розстріляне відродження» і стратегії виживання», зміст якої перегукується з текстами А. Вернера, Ч. Мілоша та Ю. Лавріненка, позаяк об'єктом авторських спостережень стають стратегії письменників, які зіткнулися з радянською системою. Після більш як п'ятнадцятирічної перерви, під час якої лише 2004 р. з'явилися статті-некрологи (О. Боровський, Л. Герасимчук, І. Мельник), черговий етап рецепції почався після оголошення 2011 р. роком Ч. Мілоша. У наукових розвідках, літературно-критичних статтях, відгуках, публічних дискусіях наголошувалося на актуальності твору для українців, його антитоталітарному потенціалі, що міститься не лише у висвітленні колабораціонізму інтелектуалів з режимом, зради власних позицій і способів самообману, самовиправдання співпраці з тоталітарною системою, а й у виявленні та влучному окресленні слабкості інтелектуалів перед вимогами абсолютної правди й абсолютного знання (О. Бойченко, Я. Грицак, Я. Поліщук, Ю. Прохасько, О. Сливинський, Р. Радишевський, М. Рябчук). Критичні судження стосуються доцільності

Мілошевого запозичення в «Поневоленому розумі» відомої алегорії «пілюль Мурті-Бінга» з антиутопії С. Віткевича «Ненаситність» (1930) та оминання масового терору як вагомого чинника підпорядкованості суспільства тоталітарній системі (О. Бойченко), трактування твору як акту самокаяття за співпрацю зі сталінським режимом, висвітлення власного шляху звільнення від захоплення ідеями марксизму (С. Жадан, Я. Поліщук, В. Пономарьов). Українська перцепція твору помітно поживилась і суттєво вийшла за межі наукового поля завдяки проведенню круглих столів, публічних дискусій, відкритих лекцій у Дніпропетровську, Львові, Києві, Харкові за участі українських, польських, російських, білоруських і литовських інтелектуалів.

У підрозділі 2.3. «Інший світ» Густава Герлінга-Грудзінського й «У нас, в Аушвіці» Тадеуша Боровського в Україні: екзистенційні та етичні площини осмислення табірної дійсності» розглядається проблема української рецепції польської табірної літератури як травматичного колективного (національного) та індивідуального досвіду. Вперше в українському перекладі спогади поляків із радянських в'язниць, таборів і заслань з'явилися 1990 р. (Б. Обертинська, Ю. Чапський, Г. Герлінг-Грудзінський) завдяки публікації фрагментів у «Всесвіті» (переклад Ю. Андруховича), а згодом есею А. Вата у книжці «12 польських есеїв» (2001). Уривки прози Т. Боровського, колишнього в'язня Аушвіц-Біркенау, Даутмерген і Дахау, вміщені в журналах «Березіль» (2006) та «Кур'єр Кривбасу» (2012). Зафіксованих свідчень української рецепції цих текстів у літературознавчих розвідках чи бодай у коротких відгуках не виявлено. Натомість вихід в українських перекладах окремими виданнями 2009 р. «Іншого світу» Г. Герлінга-Грудзінського (викриття злочинів комуністичного режиму) та 2014 р. «У нас, в Аушвіці» Т. Боровського (артикуляція злочинів нацистів) супроводжувався рецептивним резонансом – перед/післямовами до видань, відгуками, літературно-критичними статтями та літературознавчими розвідками з аналізом етичної проблематики творів, наголошуванням на потребі осмислення подібності двох тоталітарних систем (О. Бойченко, А. Бондар, О. Ірванець, К. Котвіцька, А. Любка, Ю. Поліковська, Т. Прохасько, Л. Шутяк), зіставленнями «Іншого світу» Г. Герлінга-Грудзінського з «Записками з Мертвого дому» Ф. Достоевського (літературознавча стаття Н. Колошук), а також, що прикметно, з «Поневоленним розумом» Ч. Мілоша (О. Бойченко у передмові до «Іншого світу») та прозою українського письменника-табірника І. Багряного (відгук О. Коцарева: «День», 2011). Задля ґрунтовного окреслення особливостей трактування тоталітарного феномену в Г. Герлінга-Грудзінського і Т. Боровського міркування українських реципієнтів порівнюються у дисертації з судженнями А. Бобковського, З. Герберта, Л. Колаковського, Ч. Мілоша, літературознавчими спостереженнями над «концентраційним синдромом» письменників-табірників.

У третьому розділі «ПОЛЬСЬКІ (РЕ)ВІЗІЇ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПАРАДИГМИ. ІНТЕЛЕКТУАЛ ЯК СУБ'ЄКТ (ДЕ)ЖОН-СТРУЮВАННЯ КУЛЬТУРНОГО КАНОНУ» простежено хронологію появи в українській періодиці («Ї», «Критика», «Сучасність», «Київська Русь», «Потяг 76»), а також спеціальному українському числі «Нової Польщі» (2005) наукових студій, у яких польські літературознавці, історики, культурологи, мистецтвознавці вивчали зміну формату польської культури після 1989 р. – поступовий відхід од літератури,

підпорядкованої етосові боротьби (Б. Бакула, Г. Дзямський, Д. Сосновська, П. Чаплінський, М. Яньон), висловлювали критичні зауваги щодо сучасного польського письменства (С. Бересь, Д. Дунін-Вонсович, П. Слівінський), замислювались над важливістю формування нового національно-культурного дискурсу, заповнення білих плям у літературному процесі, доцільністю розмежування мистецтва та політики, роллю письменника в нових умовах – кризи авторитету інтелектуала внаслідок гострих дискусій довкола оцінки співпраці з комуністичним режимом та комерціалізації літератури (Б. Бакула, Т. Богуцька, Л. Колаковський, А. Насіловська, Д. Сосновська). Праця над перекладом есею «Інтелектуали» Л. Колаковського спонукала О. Бойченка до роздумів над окресленням поняття «інтелектуал», що їх він виклав у відкритій лекції «Між молотом і ковадлом» у Києві (надруковано в «Критиці», 2011).

У підрозділі 3.1. *«Динаміка та специфіка української рецепції прози Вітольда Гомбровича: «Щоденник» та «Фердидурке» в українських стратегіях переформатування індивідуальної/національної ідентичності»* з'ясовано, що освоєння в Україні творчості В. Гомбровича, як і Ч. Мілоша, мало два етапи. Листування Б. Осадчука з Є. Гедройцем засвідчує, що в середовищі українських емігрантів «Шлюб», «Порнографію», «Щоденник» і «Фердидурке» читали мовою оригіналу. В еміграційній «Сучасності» (1986) оприлюднено перший переклад фрагментів «Щоденника» (авторські рефлексії над своєрідністю природи і мешканців Аргентини, опис щоденних подій), які, на переконання Є. Яжембського, найкраще допомагають читачеві зрозуміти основи Гомбровичевого світогляду. Натомість для перших публікацій «Щоденника» в часописах «Ї» (1989) і «Всесвіт» (1992) обрано уривки, в яких В. Гомбрович гостро критикує польські національні комплекси, ідеологію марксизму та релігійні доктрини католицизму. В середині 1990-х рр. редколегія «Ї» зміщує акценти рецепції, публікуючи уривки з переоцінкою польських історичних та культурних процесів, різким осудом підпорядкування польської культури інтересам спільноти й натомість із цілковитим ігноруванням потреб та бажань індивіда. Після перших публікацій перекладів одразу з'явилися розлогі коментарі й принагідні статті самих перекладачів (Б. Струмінського в «Сучасності», 1986; О. Гриценка у «Всесвіті», 1992), переклад критичного відгуку італійського письменника та кінорежисера П. Пазоліні («Всесвіт», 1992), дещо згодом – інтерпретація «Щоденника», яку запропонував угорський публіцист І. Ерші («Критика», 1998). 1999 р. вийшли друком три томи «Щоденника» в перекладі Р. Харчук, з ґрунтовною передмовою В. Карпінського, а рік по тому на сторінках «Критики» Є. Яжембський докладно висвітлив найголовніші періоди творчості польського письменника, звернувши увагу на факти, що вплинули на написання «Щоденника». 2001 р. в «12 польських есеях» уміщено переклад тексту «Проти поетів» (першодрук перекладу в журналі «Форум», 1996), яким В. Гомбрович розпочав дискусію з традиційним польським шляхетським дискурсом і піддав сумніву значення традиційного канону поезії. Інтерпретації есею присвячена літературознавча стаття А. Бондаря. 2008 р. в «Сучасності» надруковано переклад фрагментів книжки В. Гомбровича «Бакакай» із супровідною статтею перекладача Л. Андрієвської. Українська рецепція «Щоденника» охоплює:

– есеїстичні й наукові публікації у філологічних виданнях («Всесвіт», «Критика», «Київські полоністичні студії», «Слово і Час») та збірниках філологічних

праць, з аналізом ролі В. Гомбровича в переоцінці польських національних комплексів та стереотипів (О. Бойченко, А. Бондар, О. Гриценко, Г. Грабович, Л. Тарнашинська), висвітленням Гомбровичевого трактування складних взаємовідносин текст-автор-читач (М. Зубрицька, Т. Стадницька) та власної сутності в умовах кризи особистості, збунтованої й розгубленої у післявоєнному просторі Європи (М. Гірняк, М. Павлик). Кілька літературознавчих розвідок присвячено проблематиці тіла й тілесності у прозі польського письменника (А. Бондар, М. Варикаша, М. Павлик, С. Яковенко);

– відгуки й літературно-критичні статті О. Бойченка Л. Ганжі, М. Кіяновської, Л. Таран, Л. Тарнашинської, В. Портникова, С. Яковенка у періодиці, доступній широким читацьким колам («День», «Дзеркало тижня», «Книжковий поступ», «Літературна Україна»).

Після виходу окремою книжкою українського перекладу «Фердидурке» (2002) з'явилися відгуки, у яких автори акцентували на потребі усвідомити власні комплекси, вийти поза межі «накинutoї форми» й прирівняти власну свободу до власної автентичності (О. Клименко, С. Яковенко), пам'ятати про позачасовість та актуальність Гомбровичевих пошуків справжньої сутності людського «Я» (Н. Сняданко). Науковий блок досліджень різних аспектів прози В. Гомбровича (насамперед «Фердидурке»), як ось проблематика тілесності (С. Яковенко), парадигма маски (М. Медицька), реалізація карнавальних моделей (Н. Лобас), феномен гри (О. Харлан), трактування людської сутності (М. Гірняк), містить не лише чималу кількість літературознавчих розвідок, а й окремі дисертаційні праці. Кандидатська дисертація Н. Лобас присвячена карнавальній поетиці й жанровим особливостям міжвоєнної експериментальної прози М. Йогансена і В. Гомбровича (2010). Важливий методологічний аспект статей М. Медицької – зіставлення поглядів і творчої манери В. Гомбровича з Григіром Тютюнником і світовим літературним процесом ХХ ст. (Г. Гессе, І. Еренбург, М. Кундерою, Ю. Місімою, Л. Піранделло). До компаративного аналізу прози М. Йогансена, В. Гомбровича та І. Еренбурга звертається О. Харлан.

Роман «Порнографія» («Всесвіт», 1992; видання окремою книжкою – 2015), а також досі не перекладений українською мовою роман «Космос» стали у 2010–2012 рр. об'єктом кількох компаративістичних розвідок С. Яковенка.

За акцентованими рецептивними домінантами суголосною до творчості В. Гомбровича для українців є творчість ще одного польського емігранта – А. Бобковського. **Підрозділ 3.2. «Війна і спокій» Анджея Бобковського: свобода волі індивідуума як рецептивна домінанта українських інтерпретацій твору»** присвячено розгляду ключових для українців проблем його щоденника, переклад фрагмента якого вийшов спершу 2006 р. в «Потязі 76», а 2007 р. – окремим виданням з післямовою Ю. Чапського (першодрук у «Культурі», 1961). Оприлюднення фрагментів щоденника в «Потязі 76» доповнювала публікація есею А. Стасюка з його інтерпретацією «Війни і спокою», а також досі не перекладеної українською мовою збірки оповідань «Сосо де Ого». Рецепція щоденника А. Бобковського обмежилась перекладом рецензії польського автора А. Вилегали («Дух і Літера», 2008) та українськими відгуками О. Бойченка («Дух і Літера», 2010), О. Сливинського

(«Український журнал», 2010). Усіх їх об'єднує подібне трактування світоглядних засад польського письменника, зокрема засудження комуністичної ідеології та невинного захоплення нею серед європейських інтелектуалів, ідея свободи особистості як можливості індивідуального вибору та абсолютної відсутності страху перед безповоротністю, критика польських ідей месіанізму, національних міфів, комплексів поразки та приреченості на національно-визвольну боротьбу.

У четвертому розділі **«РОЛЬ ГЕОПОЕТИЧНИХ ВІЗІЙ ПОЛЬСЬКИХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ ХХ–ХХІ СТ. У ФОРМУВАННІ І ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО КОНЦЕПТУ ЄВРОПИ»** висвітлено українські культурні стратегії, що стали реакцією на геополітичний злам кінця ХХ ст. й утверджувались у контексті актуального для українців переосмислення європейських меж, трактування Європи як центру тяжіння, альтернативи й противаги колишньому колонізаторові – Росії. На початку 1990-х рр. в українському культурному просторі утвердилась ідеалізація й навіть деяка міфологізація Західної Європи, від чого застерігали українські інтелектуали, вказуючи на ризики перетворення України в колонію Заходу. Від середини 90-х захоплення змінювалось на перестороги, пошуки такого шляху України до Європи, який не загрожував би національній ідентичності. Через близький культурно-історичний досвід розгляд національного тлумачення цієї проблематики в історичному розрізі доповнено міркуваннями польських інтелектуалів, які на сторінках періодики, зокрема «Сучасності» (переклад критичної статті К. Чижевського «Центрально-Східна Європа 1994 р., або Як бути собою», 1995), а від 1997 р. – «Критики» та «Ї» застерігали від надмірних сподівань на Європу як союзника у вирішенні постколоніальних проблем, роздумували над універсальністю європейських ідей і подоланням наслідків тоталітарних режимів ХХ ст. («Пошуки варвара. Ілюзії культурного універсалізму» Л. Колаковського: «Ї», 2000), обстоювали збереження у Центрально-Східній Європі етичних вартостей, оскільки її мешканці чутливі до будь-яких проявів тоталітаризму («Про агонію Заходу» Ч. Мілоша: «Критика», 2001).

Підрозділ 4.1. «Моя Європа. Два есеї про найдивнішу частину світу» і «Фадор» Анджея Стасюка в пошуку українцями східного фронтиру Центрально-Східної Європи» містить аналіз виявів української рецепції прози польського письменника, визначення суб'єктивності, утопічності, міфоцентризму, актуальності його міркувань у моделюванні українцями свого європейського майбутнього. Докладно висвітлено українські відгуки на збірку есеїв Ю. Андруховича та А. Стасюка «Моя Європа», зокрема інтерпретації поєднання в есеях географії та історії (Є. Гулевича, С. Яковенка); критичні зауваги щодо звернення українського письменника до історії, яке загостило поділ України на Східну та Західну, причому Східній відмовлено у «бутті» в Європі (О. Зварич) та абстрагування від постколоніальної дійсності українського суспільства, яке опиняється радше поза дебатами про (не)належність України до Європи (О. Криштопа, О. Бойченко). Цивілізаційне відставання, як одна з причин збереження культурної ідентичності, що для А. Стасюка є також однією з ознак Центрально-Східної Європи (див. статтю А. Бондаря в «Газеті по-українськи», 2008), було сприйняте як перешкода у трактуванні себе європейцями (М. Філевич у «Поступі», 2002). Лише в поодиноких відгуках наголошувалося на належності України до Європи (Т. Дігай).

Українські літературознавці – Ю. Запорожченко в дисертаційному дослідженні, присвяченому концепту Європи в нарисах Д. Гойови, Ю. Андруховича, А. Стасюка (2009), Н. Поліщук у польськомовній розвідці (Білосток, 2012), а також Є. Яжембський у розмові з С. Яковенком («Література Плюс», 2001) здійснили порівняльний аналіз візій Центрально-Східної Європи у А. Стасюка, Ю. Андруховича і Ч. Мілоша. Доповнив висновки цих дослідників А. Ф'ют на сторінках «Критики» (2008), розширюючи коло зіставлень до порівняння візій Центрально-Східної Європи в Д. Кіша, Д. Конрада, Й. Кроутвора, М. Кундери, Ч. Мілоша, які, на його переконання, передовсім прагнули довести Заходу особливості та важливість історичного досвіду їхніх батьківщин, що пережили два тоталітарні режими, і тих (Ю. Андрухович, А. Стасюк), хто формував своє бачення в нових історичних умовах.

Як наступну частину «Моєї Європи» українські реципієнти інтерпретували подорожні нотатки «Дорогою на Бабадаг» (переклад 2007) та збірку оповідань «Фадо» А. Стасюка (переклад 2009) у відгуках на сторінках періодичних видань «Дух і Літера», «Книжник-review», «Кур'єр Кривбасу», «Критика», «Сучасність», «Україна молода», «Слово і Час», на сайті «ЛітАкцент». Ключовими в українських текстах-реакціях є слова-поняття *Європа, пам'ять, самотність, простір, час*. Оперуючи ними, автори актуалізували спроби окреслити Центрально-Східну Європу польського прозаїка (часто акцентуючи на приватності його візії) і визначитись з (не)належністю до неї України (І. Бондар-Терещенко, У. Глібчук, К. Левків, Б. Матіяш, О. Михед, О. Сливинський), зауважували скептичні прогнози А. Стасюка щодо поступової втрати автентичності й унікальності культури центральноєвропейських народів (І. Андрусяк, О. Бедрик, Н. Дудко, К. Левків, А. Любка, А. Позднякова, Р. Свято).

У **підрозділі 4.2. «Родинна Європа» Чеслава Мілоша: українські проєкції «малої»/«великої» батьківщини та орієнтири самоідентифікації** подано перші оцінки цього біографічного есею в листуванні Б. Осадчука з Є. Гедройцем та висвітлено змістове наповнення текстів-реакцій, які з'явилися після виходу українською мовою окремого видання «Родинної Європи» 2007 р. (фрагмент опубліковано 2003 р. у «Потязі 76»). Пам'ять, що її Ч. Мілош трактував як одну з найважливіших ознак Центрально-Східної Європи, була одним з ключових слів в українських інтерпретаціях «Родинної Європи» – післямові до твору «Метафізика провінції» Л. Стефановської, відгуках на нього В. Єрмоленка, Ю. Іздрика, Б. Матіяш, Р. Свято у «Друзі читача», «Критиці», «ЛітАкценті», «Літературній Україні» та літературознавчих розвідках С. Яковенка, О. Сливинського. Пам'ять називали одним з «героїв» твору, акцентували на гуманістичному світогляді польського письменника (Ю. Андрухович, Н. Жищенко, Д. Павличко), вказували, що саме вона пов'язана у Ч. Мілоша з «місцями болю» – відчуттям провини за війни та масові убивства, переоцінкою польсько-українських взаємин, над якими не повинні тяжіти обопільні кривди (Б. Матіяш, Я. Поліщук, Ю. Прохасько, Л. Стефановська). Пам'ять для польського літератора, на думку українських реципієнтів, має сакральний характер і залишається головним «феноменологічним», свідомісним чинником життя письменника (і людини), дає змогу протистояти історичному часові й чужому просторові еміграції (С. Яковенко). Про свою внутрішню стійкість в умовах буття в чужому

середовищі автор «Родинної Європи» розповів в інтерв'ю 2003 р. («Критика», 2004). Особлива «багатошарова» ідентичність Ч. Мілоша, на переконання А. Ф'юта й українських дослідників (Б. Матіяш, Н. Поліщук, Р. Радишевського, С. Яковенка) є такою, для якої існування Іншого уможлиблює окреслення й пізнання самого себе.

У відкритій лекції «Родинна Європа – вперше» (ЛНУ ім. І. Франка, 2007) А. Менцвель наголосив на тривалому творчому діалозі між Ч. Мілошем і З. Гербертом, що простежується у впливі «Родинної Європи» на есеїстику «Варвар в саду». Натомість ядром деяких українських літературознавчих статей, присвячених «Родинній Європі», стало порівняння поглядів Ч. Мілоша і В. Гомбровича (С. Яковенко, Л. Стефановська, Н. Поліщук), а також Я. Івашкевича, В. Набокова (С. Яковенко). Як акцентували українські реципієнти, цих письменників об'єднувало розуміння виклику, що його змушені кинути східноєвропейці розвиненішій західноєвропейській культурі, а водночас – упевненість у самотності й самоцінності їхніх культур. Одним із питань, що особливо цікавило українських диспутантів під час круглих столів, відкритих лекцій та зустрічей (2011), було питання про межі Центрально-Східної Європи, а отже – про належність до неї України (О. Бойченко, В. Портников, С. Яковенко). Прикметно, що саме Ч. Мілоша українські інтелектуали (Я. Грицак, М. Рябчук, Б. Осадчук) називають «моральним авторитетом», шукають схожі до нього особистісні типи як серед історичних постатей українців (П. Григоренко, Г. Кочур, М. Руденко, Ю. Шевельов, Д. Шумук), так і серед сучасників (С. Жадан, С. Злючий, М. Кіяновська).

ВИСНОВКИ

У **Висновках** викладено результати дослідження.

1. Упродовж першої половини 1990-х рр., з огляду на складну видавничу ситуацію та стійкість попередніх радянських ідеологічних лекал у культурній політиці відновленої української держави, переклади текстів обраних для аналізу польських письменників ХХ ст. видавались лише в періодиці («Всесвіт», «Ї»), яка виконувала функцію першовідкривача їхнього творчого доробку для українських читачів, іноді залишаючись єдиним місцем друку («Поневолений розум» Ч. Мілоша). Саме періодичні видання (передовсім «Сучасність», «Критика» та «Ї») через публікації українських текстів-реакцій виконали функцію каталізатора роздумів, дискусій над проблемами, актуальними для сучасної української культури.

2. Певну популярність в Україні польської антропологічної есеїстики та мемуаристики зумовили її інтерес до функціонування комуністичних ідеологем, нагальна потреба в текстах з переоцінкою попереднього історичного періоду, інтелектуальна провокація для українського читача, призвичаєного до пропагандистської літератури радянського доби. Динаміка української рецепції польських текстів віддзеркалювала перепади ціннісних та ідеологічних орієнтацій української культури як виразника аксіологічних переформатувань вітчизняного суспільства: початок 1990-х рр. – це період появи перекладів насамперед творів з антитоталітарним потенціалом і водночас майже повної відсутності українських текстів-реакцій на них. Переклади творів, у яких польські літератори переосмислювали індивідуально-екзистенційне, а через нього – національне становища, друкувалися з середини 1990-х. Від початку 2000-х цей спектр доповнюють публікації польських текстів, у яких

центральним є розгляд різних аспектів складності входження посткомуністичних держав у європейський простір, підходів до проблеми Центрально-Східної Європи та європейської ідентичності.

3. В українських текстах-реакціях акцентовано на здатності іонаціональних творів заповнити прогалини в культурі-приймачі – спершу завдяки появі перекладів, відтак – їх активним сприйняттям. «Малий апокаліпсис» Т. Конвіцького сформував в Україні своєрідний вектор деконструкції панівної ідеології. А. Бобковському, В. Гомбровичу, Ч. Мілошеві Польща завдячує переоцінкою національної історії, культури, міфів і стереотипів. Порушені у їхніх творах проблеми проектувалися на українську дійсність, в інтерпретаціях висловлено думки, актуальні для усунення в українській культурі наслідків колоніального становища. Поява українських перекладів табірних текстів Т. Боровського і Г. Герлінга-Грудзінського загострювала переосмислення нацистського і комуністичного режимів та механізмів їхньої репресивної діяльності. Есеїстика А. Стасюка увиразнювала в українців бачення Центрально-Східної Європи та місця в ній України.

4. Після 1991 р. й до сьогодні в Україні сформувалося гроно інтелектуалів, активна діяльність яких у царині української культури (переклади, літературознавчі дослідження та літературно-критичні статті) визначила перебіг і доміанти рецепції знакових для польської культури літераторів ХХ ст. Українські інтелектуали освоюють актуальний для посттоталітарного суспільства доробок не лише польських письменників, а й філософів, літературознавців, громадських діячів, що свідчить про синкретизм сприйняття польської культури, перетин різних дискурсів в українських текстах-реакціях. *Ю. Андрухович* не тільки перекладач роману «Малий апокаліпсис» Т. Конвіцького, спогадів поляків з радянських таборів і заслань, поезій Ч. Мілоша, есею А. Міхніка, а й автор спільної з А. Стасюком збірки есеїв «Моя Європа» та відгуків на неї й творчість польського літератора загалом; *О. Бойченко* – перекладач статті літературного критика П. Дуніна-Вонсовича, есею Л. Колаковського, табірних оповідань Т. Боровського «У нас, в Аушвіці», автор есеїв про А. Бобковського, В. Гомбровича, З. Герберта, Ч. Мілоша та ін., передмови до «Іншого світу» Г. Герлінга-Грудзінського; *А. Бондар* – перекладач «Фердидурке» В. Гомбровича, поезій Ч. Мілоша, автор розвідок про творчість В. Гомбровича, відгуків на українські видання «Іншого світу» Г. Герлінга-Грудзінського, прози А. Стасюка; *Б. Матіяш* – перекладачка розвідки А. Ф'юта, «Фадю» А. Стасюка, філософських текстів Л. Колаковського, авторка відгуків на українські видання прози Ч. Мілоша, А. Стасюка; *К. Москалець* – перекладач розвідок К. Чижевського, П. Слівінського, есею Л. Колаковського, «Рашинарі» А. Стасюка, автор відгуків про українські переклади філософських текстів Л. Колаковського; *А. Павлишин* – перекладач тригоного видання есеїстики З. Герберта, текстів Л. Колаковського, Ч. Мілоша, А. Міхніка, автор статей про творчість З. Герберта, Я. Куроня; *Ю. Прохасько* – перекладач есеїв Л. Колаковського, автор статей про Ч. Мілоша, Я. Куроня; *М. Рябчук* – автор статей про творчість Ч. Мілоша, А. Валіцького; *О. Слівинський* – перекладач «Дорогою на Бабадаг» А. Стасюка, поезій Ч. Мілоша, автор розвідок про прозовий доробок Ч. Мілоша та сучасний польський літературний процес, відгуків на вихід українського перекладу щоденника А. Бобковського; *Н. Сидяченко* – перекладачка прози Ч. Мілоша, авторка

наукових студій про його творчість; *Н. Сняданко* – перекладачка «Абетки» Ч. Мілоша, авторка відгуків про прозу В. Гомбровича, А. Стасюка; *С. Яковенко* – перекладач «Мої правильні погляди на все» Л. Колаковського, автор розвідок про творчість В. Гомбровича, Ч. Мілоша, відгуків про українські переклади прози А. Стасюка.

5. «Малий апокаліпсис» Т. Конвіцького – перший перекладений з польської мови твір, який з’явився у журналі «Всесвіт» після проголошення державної незалежності України (окремо виданий 2015 р. в перекладі Б. Антоняк). Роман став провісником нових дискусій на болісні для пострадянських країн теми і дав поштовх до постколоніального дискурсу в українській літературі.

6. Виразною тенденцією аналізованих текстів-реакцій є творення в українському культурному просторі 1990-х – початку 2000-х рр. образу Ч. Мілоша як антитоталітарного письменника (таке відбулося у Європі та США 50–60-х рр.). На відміну від Європи та Польщі, де «Поневолений розум» наприкінці 1980-х – на початку 1990-х став класичним документом співіснування інтелектуалів та комуністичної системи, роздвоєння особистості в тоталітарних умовах, але втратив актуальність за нових історичних обставин, для української рецепції цього тексту характерна значно довша тривалість і кілька етапів з різними інтерпретаціями. Приклади впливу «Поневоленого розуму» на художньо-поетикальному рівні в українській літературі не спостерігаються, натомість часті поклики на цей твір у виступах, дискусіях свідчать про його безумовний ідейний вплив на українських інтелектуалів. Осмислення феномену Європи Ч. Мілоша виявне у двох площинах: з одного боку – акцентування на письменниковій ідентифікації себе як частки центральноєвропейської культурної спільноти, яка має вирішальний вплив на формування решти Європи, а з іншого – наголошення на прагненні письменника витворити новий «тип Європи», який би ґрунтувався на об’єднувальних культурних рисах, а відмінності слугували б засобом пізнання Іншого, а не його заперечення.

7. В українській культурі точкою відліку для польського табірною дискурсу став вихід окремими виданнями на початку ХХІ ст. перекладів текстів Г. Герлінга-Грудзінського і Т. Боровського. Відбувалося поступове звільнення української культури від одновекторної радянської міфотворчості і повільне переосмислення радянської та нацистської систем як «тоталітарних близнюків». Роздуми над їх ідентичністю часто були зумовлені попереднім перебуванням мемуаристів у радянських та нацистських концентраційних таборах. Взаємозв’язок «свій-чужий», особливо драматично відчутний у таких ситуаціях, змушував до порушення проблем як національної та культурної окремішності, так і меж гуманності.

8. У відборі текстів В. Гомбровича для першого українського перекладу літератори й редактори періодичних видань виходили не від національного канону сусідньої літератури, до якого належить насамперед «Фердидурке», а від потреб української культури. Публікація саме «Щоденника» мала зацікавити українських інтелектуалів і стати стимулом до дискусій щодо аксіологічного переформатування українського культурного поля, перегляду критеріїв оцінювання попереднього культурно-історичного періоду як необхідних передумов творення нової моделі національної ідентичності. Окремі українські дослідники (Л. Андрієвська) критично

оцінюють послідовність появи українських перекладів творів В. Гомбровича, зауважуючи, що для цілісного розуміння доробку цього автора читач мусить спершу прочитати «Бакакай» і лише опісля – «Фердидурке», «Шлюб» і «Щоденник». Такі ж інтерпретаційні акценти (вистіювання стереотипів польської національної свідомості, міфів, комплексів боротьби/поразки тощо) характерні для прочитання творів В. Гомбровича в польській та інших європейських культурах.

9. В Україні творчість А. Бобковського, як і на його батьківщині, де її було усунуто з літературного процесу за часів ПНР і де вона повернулася щойно в незалежній Польщі, не мала активного освоєння, однак стала важливим доповненням до української рецепції польської мемуаристики ХХ ст., завдяки, зокрема, ідейно-тематичній близькості до «Щоденника» В. Гомбровича. Тексти-реакції українських інтелектуалів, опубліковані в популярних часописах, започаткували процес рецепції творчості цього автора.

10. Перекладена проза А. Стасюка доповнила українські візії Центрально-Східної Європи як невід'ємний складник українських дискусій про ідентичність і вплинула на формування в українців переконання, що європейську ідентичність треба розглядати у взаємодії з національною ідентичністю, а ключовими тут є процеси самоототожнення/самовідокремлення, виявні через пошук спільного з Європою культурно-історичного коріння і констант національної культури.

11. Рецепція в українському академічному літературознавстві обраних для аналізу польських творів ХХ ст. репрезентована окремими дисертаційними роботами (про В. Гомбровича, А. Стасюка) і розвідками, для яких характерним є використання компаративної методології. Наукові тексти містять порівняння творчості польських письменників з українськими (Ю. Андруховичем, Григором Тютюнником, М. Йогансеном), польськими (Я. Івашкевичем), російськими (Ф. Достоевським, І. Еренбургом, В. Набоковим) та західноєвропейськими (М. Кундерою, Г. Гессе, Д. Гойова, Ю. Місіма, Л. Піранделло).

12. Трапляються відгуки про польські видання «Moje słuszne poglądy na wszystko» Л. Колаковського (К. Москалець), «Wyznania nawróconego dysydenta» А. Міхніка (Д. Шевчук) та літературознавчі розвідки (Л. Оляндер, Т. Стадницька, С. Яковенко), в яких об'єктом аналізу є ще не перекладені українською мовою твори («Historie ludzkie. Pierwodruki» Ч. Мілоша, «Kosmos», «Testament. Rozmowy z Dominique de Roux» В. Гомбровича). Така рецепція обмежена науковим дискурсом.

13. *Рецептивний резонанс* аналізованих польських творів простежуємо у кількох текстах українських інтелектуалів. В есеї «Література межової ситуації» Ю. Лавріненка звучить полеміка з тезами «Поневоленого розуму» Ч. Мілоша. Стимулом до написання «Між молотом та ковадлом» О. Бойченка стала його перекладацька робота над есеїстикою Л. Колаковського. Зміст статті О. Коцарева «“Розстріляне відродження”, і стратегії виживання», попри відсутність прямих покликів чи алюзій, виразно перегукується з есеєм А. Вернера «Вина невинних та невинність винних» і «Поневоленим розумом» Ч. Мілоша. В художній літературі перекладацька робота Ю. Андруховича над «Малим апокаліпсисом» дала поштовх до творчого задуму «Московіади». У численних публічних лекціях, дискусіях, презентаціях перекладів, круглих столах за участі знакових для української, польської та інших євро-

пейських культур особистостей звучить апелювання до поглядів Г. Герлінга-Грудзінського, В. Гомбровича, Т. Конвіцького, Ч. Мілоша як таких, що відіграли вирішальну роль у реформуванні польської національної свідомості та культури другої половини ХХ ст. і залишаються актуальними для сучасної української культурної ситуації.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті у фахових виданнях України:

1. Рецепція польської літератури на сторінках журналу «Всесвіт» / Олеся Сачок // Проблеми слов'язнавства. – Л., 2007. – № 56. – С. 260–271.
2. Українська Віслава Шимборська: ретроспектива і перспективи рецепції творчості / Олеся Сачок // Проблеми слов'язнавства. – Л., 2008. – Вип. 57. – С. 145–153.
3. Особливості українсько-польського культурного діалогу другої половини ХХ – початку ХХІ століття / Олеся Нахлік // Київські полоністичні студії. – К., 2009. – Т. 15. – С. 394–406.
4. З. Герберт очима українців: переклади та інтерпретації / Нахлік О.С. // Актуальні проблеми слов'янської філології: міжвуз. зб. наук. ст. – Бердянськ, 2010. – Вип. 23. – Ч. 2. – С. 105–116. (Серія: Лінгвістика і літературознавство)
5. Некласичний класик: Творчість Вітольда Гомбровича в Україні / Олеся Нахлік // Літературознавчі обрії: праці молодих учених. – К., 2010. – Вип. 16. – С. 121–127.
6. Українська перцепція та рецепція прози Чеслава Мілоша / Олеся Нахлік // Київські полоністичні студії. – К., 2010. – Т. 16. – С. 443–458.
7. Творчість Мануели Гретковської в Україні та Польщі: виклик імперативним дискурсам / Олеся Нахлік // Проблеми слов'язнавства. – Л., 2010. – Вип. 59. – С. 143–151.
8. Польська література на сторінках незалежного культурологічного часопису «І» / Олеся Нахлік // Київські полоністичні студії. – К., 2011. – Т. 18. – С. 357–362.
9. Польський антитоталітарний дискурс в Україні в першій половині 1990-х років / Олеся Нахлік // Київські полоністичні студії. – К., 2012. – Т. 19. – С. 466–472.
10. Антитоталітарний потенціал української рецепції («Бесіди з катом» К. Мочарського та «Інший світ» Г. Герлінга-Грудзінського) / Олеся Нахлік // Київські полоністичні студії. – К., 2013. – Т. 22. – С. 303–308.
11. Рецепт збереження особистої та національної свободи від польського письменника Анджея Бобковського: українська рецепція воєнного щоденника «Війна і спокій» / Олеся Нахлік // Київські полоністичні студії. – К., 2014. – Т. 24. – С. 520–528.

Статті в іноземних фахових виданнях:

12. Tworzenie Europy: polsko-ukraiński dialog międzykulturowy / Olesia Nachlik // Postscriptum polonistyczne / pod red. R. Cudaka. – 2009. – Nr 1(3). – S. 45–61.
13. Czesław Miłosz na Ukrainie / Olesia Nachlik // Postscriptum Polonistyczne. Miłosz – w stulecie urodzin / pod red. R. Cudaka, J. Oleńczaka. – 2011. – Nr 1(7). – S. 291–314.
14. Twórczość Czesława Miłosza w odczytaniach ukraińskich: poszukiwanie pamięci historycznej i własnej tożsamości kulturowej / Olesia Nachlik // Pogranicza. Cezury.

Zmierzchy Czesława Miłosza. *Studia* / pod red. Anny Janickiej, Krzysztofa Korotkicha, Jarosława Ławskiego. – Białystok, 2012. – S. 205–214. – (Seria: Przelomy – Pogranicza).

Додаткові публікації:

15. Постмодерний погляд на класика: творчість А. Міцкевича в українській літературознавчій думці кін. 20 – поч. 21 ст. / О. Сачок // Кримсько-польський збірник наукових праць «Дні Адама Міцкевича в Криму». – Сімферополь, 2006. – Т. 3. – С. 57–65.
16. Рецепція творчості Адама Міцкевича в Україні (1991–2005) / Сачок О. // *Mickiewicz we Lwowie. Materiały z sympozjum, Lwów 6 czerwca 2006* / pod red. Stanisława Makowskiego. – Warszawa : Warszawski Oddział Tow. Literackiego im. Adama Mickiewicza, 2007. – S. 71–89.
17. Miłosz i Szymborska na Ukrainie. Z zagadnień recepcji twórczości / Olesia Sączok // *Literatura polska w świecie*. – Katowice, 2007. – Т. 2 : W kręgu znawców / pod red. R. Cudaka. – S. 151–164.
18. Rola Lwowa w recepcji literatury polskiej na Ukrainie (1991–2008) / Olesia Sączok // *Galicyskie spotkania* / pod red. Urszuli Jakubowskiej. – Warszawa, 2009. – S. 57–73.
19. Twórczość Wincentego Pola w ukraińskiej recepcji polskiego romantyzmu / tłum. z ukr. Maria Borciuch / Olesia Sączok // *Wincentego Pola fascynacje literaturą i krajobrazem* / pod red. Tadeusza Piersiaka, Artura Timofiejewa. – Lublin : Wyd. Uniw. Marii Curie-Skłodowskiej. – 2010. – S. 121–128.
20. Рецепція творчості Збигнiewa Herberta na Ukrainie. Refleksje o człowieku i historii / Olesia Nachlik // *Literatura polska w świecie*. – Katowice, 2010. – Т. 3 : Obecności / pod red. Romualda Cudaka. – S. 243–255.
21. Рецепція польської літератури ХХ в. на Україні: вызwanie для czytelnika ukraińskiego / Olesia Nachlik // *Literatura polska w świecie*. – Katowice : GNOME, 2012. – Т. 4 : Oblicza światowości / pod red. Romualda Cudaka. – S. 131–144.

АНОТАЦІЯ

Нахлік О. Українська культурно-аксіологічна рецепція польської літератури ХХ ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.05 – порівняльне літературознавство. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2016.

Дисертація є першим цілісним дослідженням української рецепції художньої та есеїстичної прози (в оригіналі та перекладах) польських письменників ХХ ст. А. Бобковського, Т. Боровського, Г. Герлінга-Грудзінського, В. Гомбровича, Т. Конвіцького, Ч. Мілоша, А. Стасюка. Динаміку рецептивного процесу простежено на діяхронному зрізі, у зіставленні з польськими, а принагідно й іншими європейськими трактуваннями аналізованих творів. Виявлено інтерпретаційні доміанти українських текстів-реакцій (Ю. Андруховича, О. Бойченка, А. Бондаря, О. Коцарева,

Б. Матіяш, К. Москальця, М. Рябчука, А. Павлишина, Ю. Прохаська, О. Сливинського, Н. Сняданко, С. Яковенка та ін.). Розкрито й осмислено проблематику рецептивних текстів, які систематизовано відповідно до виявлених у них культурно-аксіологічних акцентів. Більшість зібраних та упорядкованих матеріалів уведено в науковий обіг уперше.

Ключові слова: українсько-польські літературні зв'язки, переклад, рецепція, текст-реакція, інтерпретаційні моделі, есеїстика, письменник і тоталітарна влада, аксіологія, геопоетика.

АННОТАЦІЯ

Нахлик О. Украинская культурно-аксиологическая рецепция польской литературы XX в. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.05 – сравнительное литературоведение. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2016.

Работа является первым комплексным исследованием украинской рецепции художественной и эссеистической прозы (в оригинале и переводах) польских писателей XX века А. Бобковского, Т. Боровского, В. Гомбровича, Т. Конвицкого, Ч. Милоша, А. Стасюка, Г. Херлинга-Грудзинского. Динамику рецептивного процесса рассмотрено на диахронном срезе, в сопоставлении с польскими, а попутно и другими европейскими интерпретациями анализированных произведений. Обнаружено интерпретационные доминанты украинских текстов-реакций (Ю. Андруховича, О. Бойченко, А. Бондаря, О. Коцарева, Б. Матіяш, К. Москальца, М. Рябчука, А. Павлишина, Ю. Прохаська, О. Сливинского, Н. Сняданко, С. Яковенко и др.). Раскрыто и осмыслено проблематику рецептивных текстов, систематизированных в соответствии с обнаруженными в них культурно-аксиологическими акцентами. Большинство собранных и упорядоченных материалов введено в научный оборот впервые.

Ключевые слова: украинско-польские литературные связи, перевод, рецепция, текст-реакция, интерпретационные модели, эссеистика, писатель и тоталитарная власть, аксиология, геопоэтика.

SUMMARY

Nakhlik O. Ukrainian cultural and axiological reception of Polish literature of the XX century – Manuscript

Thesis for the degree of candidate of philological science (Specialty 10.01.05 – Comparative Literature) – Taras Shevchenko National University of Kyiv of Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2016.

This study is the first comprehensive investigation of the reception of twentieth-century Polish prose in Ukraine. Literary works by Andrzej Bobkowski («Pen Sketches»), Tadeusz Borowski («We Were in Auschwitz»), Witold Gombrowicz («Diary», «Ferdurke»), Tadeusz Konwicki («A Minor Apocalypse»), Czesław Miłosz («The Captive

Mind», «Native Realm»), Andrzej Stasiuk («Across the river», excerpts published in Y. Andrukhovych's book «My Europe», «Fado») and Gustaw Herling-Grudzinski («A World Apart. The Journal of a Gulag Survivor») have played a crucial role in the national life of the Poles and have influenced Polish culture and world-views over the past decades. In addition, this study takes account of texts by Polish historians, art historians, literary scholars and philosophers (B. Bakula, S. Beres, G. Dziamski, L. Kolakowski, J. Kuroń, A. Mencwel, A. Michnik, P. Czapliński, P. Sliwinski, D. Sosnowska, M. Janion et al.), as their philosophical observations, which became available in translation in the pages of serious Ukrainian periodicals («Dukh i Litera», «Ji», «Krytyka», «Potyag 76», «Suchasnist» et al.), complement the overall representation of Polish culture in Ukraine. Also examined is the role of diaspora Ukrainians, centered around Jerzy Giedroyc's magazine «Kultura», in the analyzing and elucidating works by Polish writers.

From the standpoint of Ukrainian literary studies, this is the first comprehensive assessment of virtually unexplored texts of Polish writers (auto-poetic prose, diaries, essays, memoirs). Also, for the first time, a bibliography has been assembled containing Ukrainian translations and reactions thereto. The way in which iconic personalities of Polish culture made their way into Ukrainian cultural space and how their views impacted national and cultural development in Ukraine are examined.

An important aspect of this study is illuminating the dynamics of the Ukrainian reception, highlighting important stages that characterize the prevailing interpretive model: axiological and geo-poetic. One of the main trends relating to the Ukrainian reception of Polish literature of the twentieth century from 1991 to the present has been identified; namely, that there exists a formidable core of intellectuals whose translations, literary studies and critical articles have determined the course of reception of important Polish literary figures and thinkers of the twentieth century. The reaction of Ukrainian authors not only to Polish literature but also to publications of eminent Polish philosophers, public figures and scholars (literary critics, art historians and the like) points to syncretism in the perception of Polish culture, as evidenced by intersections in the various discourses found in Ukrainian texts and reactions.

It was possible, as a result of this investigation, to conclude that similarities in the historical fate of Poles and Ukrainians in the twentieth century particularly influenced the Ukrainian reception of twentieth-century Polish writers. In Ukrainian interpretive texts and reactions, the ability of a literature of a different nation (in this case, Poland) to fill the gaps in the culture of a recipient nation (Ukraine), at first because of the appearance of translations of individual works and, subsequently, as a result of their intensive discussion, is established.

Keywords: *Ukrainian-Polish literary relations, translation, reception, reaction, interpretation model, writer and totalitarianism, power, axiology, geo-poetics.*

Підписано до друку 13.12.2016 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 115 пр.
Зам. № 1027/11-12.

Друк видавництва "СПОЛОМ". 79008 Україна,
м. Львів, вул. Краківська, 9. Тел. / факс: (380-32) 297-55-47.
E-mail: spolom_lviv@ukr.net. Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності:
серія ДК, № 2038 від 02.02.2005 р.